

AARBØGER
FOR
NORDISK OLDKYNDIGHED
OG HISTORIE

ANNUAL OF THE ROYAL SOCIETY OF NORTHERN ANTIQUARIES

2007

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFTELSKAB
KØBENHAVN 2010

© 2010 Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.

ISBN 978-87-87483-14-8
ISSN 0084-585X

Redaktion: Poul Otto Nielsen (ansv.) og Ulla Lund Hansen
Grafisk tilrettelæggelse og billedbehandling: Jan Holme Andersen

Udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Grunddesign, prepress og tryk: Narayana Press, Gylling
Skrift: Minion
Papir: 130 g Chorus Satin

Omslag: Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring
nedsat ved forordning af Kong Christian VII den 22. maj 1807
Medlemmer i perioden 1807-1816, fra toppen mod højre:
Kommissionens formand A.W. Hauch, F. Münter,
kommissionens sekretær R. Nyerup, P.J. Monrad,
W.H.F. Abrahamson, B. Thorlacius, E. Vargas Bedemar,
E.C. Werlauff, og L.S. Vedel Simonsen

*Alle manuskripter sendes til vurdering hos to anonyme referees,
inden de accepteres til trykning*

All papers are subject to anonymous peer refereeing

*Vor einer möglichen Publikation werden alle Manuskripte
zwei anonymen Referenten zur Begutachtung vorgelegt*

Salg til ikke-medlemmer i kommission hos:
Herm. H. J. Lynge & Søn
Internationalt antikvariat
Silkegade 11
DK-1113 København K.
www.lynge.com
herman@lynge.com

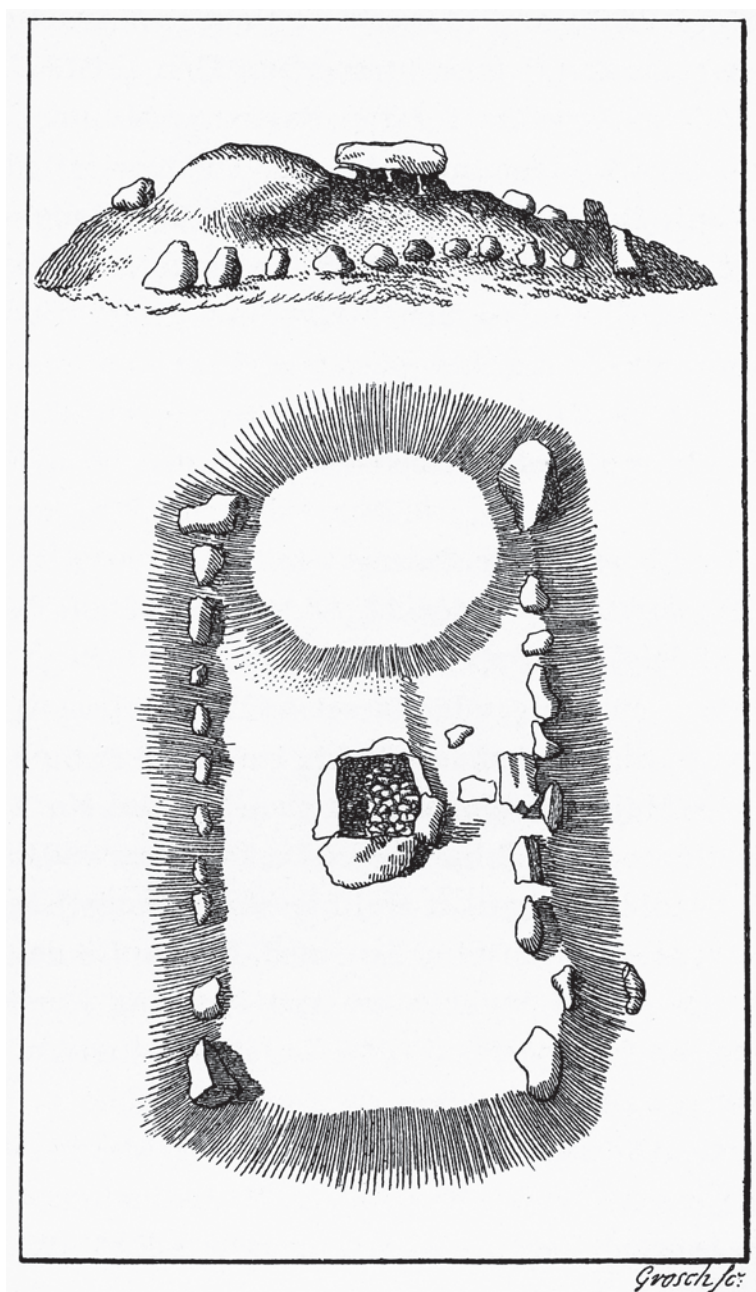
Salg med rabat til medlemmer direkte fra Selskabet
– se bagest i bogen

Oldsagskommissionens tidlige år

forudsætninger og
internationale forbindelser

NATIONALMUSEETS 200 ÅRS JUBILÆUMSSYMPOSIUM
24.-25. MAJ 2007

ARRANGERET AF NATIONALMUSEET OG WORMIANUM
I SAMARBEJDE MED KULTURARVSSTYRELSEN

Kong Hildetands høj. Frontispice til F. Münters bog fra 1806 »Lejre i Sjælland i Begyndelsen af det Nittende Aarhundrede«, der var medvirkende til oprettelsen af Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring i 1807.

The barrow of King Hildetand in Lejre on Zealand. Frontispiece in F. Münters book of 1806 that took part in the establishment of the Royal Commission for the Preservation of Antiquities in 1807.

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab

– en 1700-tallshistorie fra Trondheim

Af BIRGITTA BERGLUND

Abstract: Norges eldste vitenskapelige selskap ble stiftet i Trondheim i 1760 etter initiativ av biskop Johan Ernst Gunnerus. Han hadde studert i København, Jena og Halle og kom til Trondheim med sin europeiske bakgrunn. Selskapet ble stiftet i opplysningstidens ånd etter mønster fra Danmark og med inspirasjon fra den tyske filosofen Leibniz' ideer, men en viktig oppgave var å utforske Norge. Selskapet hadde gode kontakter med København, og Trondheim kan sees som en intellektuell avlegger til København i andre halvdel av 1700-tallet. Gerhard Schøning, den andre av selskapets stiftere, hadde i lange perioder tilknytning til København og Sorø Akademi. Den tredje stifteren, Peter Friderich Suhm, var selv dansk. Den danske tilknytningen fortsatte i lang tid å ha stor betydning for utviklingen av selskapet, enda utviklingen ikke alltid var helt parallell. Både i København og i Trondheim ble det på 1800-tallet etablert museer som har sin bakgrunn i renessansens raritetskabinett, men de to vitenskapelige selskapene synes ikke å ha hatt samme rolle i det.

I Trondheim, ca. 100 mil nord for København, ble det stiftet et vitenskapelig selskap i 1760. De tre grunnleggerne av det *Trondhjemske Selskab*, heretter kalt Selskabet, var Johan Ernst Gunnerus (1718-1773), Gerhard Schøning (1722-1780) og Peter Friderich Suhm (1728-1798). Selskabet ble stiftet i opplysningstidens ånd etter mønster fra Danmark, men hadde som hovedoppgave å utforske Norge (bl.a. Berglund 1998, 5 ff.). Det hadde gode kontakter med København, og Trondheim kan sees som en intellektuell avlegger til København i andre halvdel av 1700-tallet. Inspirasjonen til å danne et vitenskapelig selskap i Trondheim kom først og fremst fra København, men utviklingen er ikke helt parallell, enda det samme mønsteret synes å gå igjen.

Det Trondhjemske Selskab ble stiftet 18 år etter sitt forbilde, dvs Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Det danske ble stiftet etter initiativ

av kongen, Christian VI, hans minister greve Johan Ludvig Holstein og av den kongelige historigrafikeren Hans Gram. Det skulle etter Grams forslag være et *Collegium Antiquitatum* for å fremme nasjonens historie, men ble raskt utvidet til å fremme alle vitenskapelige emner (Lomholt 1981, 9).

Det kan synes nokså merkelig at Norges eldste vitenskapelige institusjon ble stiftet akkurat i Trondheim. Jeg vil derfor først si litt om Trondheims utvikling som by og de forutsetningene som fantes for et vitenskapelig selskap der.

Bakgrunnen i Trondheim for Selskabet

De tidligste sporene etter en by i dagens Trondheim er fra slutten av 900-tallet. Det har utgravinger av de tykke kulturlagene i bygrunnen vist (Christop-

hersen & Nordeide 1994). Skal vi stole på Snorre Sturlusons *Heimskringla*, var det i år 970 at Olav Tryggvason grunnla byen ved utløpet av Nidelva. Ca. 1150 ble erkebispesetet etablert og Nidarosdomen bygget. Der ble Olav den helliges skrin oppbevart, og folk dro på pilegrimsreise til byen fra store områder. Olav den hellige ble beseiret i slaget ved Stiklestad i 1030, og deretter erklært som helgen. På 1200-tallet ser det ut til å ha vært et pulserende byliv i Kaupangen ved Nidelva.

Byen ser ut til å ha gått tilbake i krisetiden i midten av 1300-tallet. Ut fra de eldste bildene av Trondheim, bl.a. Maschius-stikket fra 1674, har byen kommet seg på fote igjen på 1600-tallet. Bryggene langs Nidelva viser at Trondheim ikke bare var et kirkelig sentrum, men også en sterk handelsby.

I 1785 huset byen ca. 7.000 innbyggere (Clarke 1977 [1819], 43; Petersen 1918, 23). På 1600- og 1700-tallet hadde mange innvandret til Trondheim fra Schleswig-Holstein for å drive handel med trelast, bergverk og fisk. Spesielt kjent er den rike Angell-familien som hadde flyttet inn fra Angeln i Schleswig-Holstein rundt 1650. Da Selskabet i Trondheim ble stiftet, var Thomas Angell forvalter av familiens formue. Han hadde studert i København (se også Schwach 1846, 6; Midbøe 1960 I, 79 ff.) og hadde vitenskapelige interesser. Hans bibliotek besto av 6.800 bind, kan man se av auksjonskatalogen som ble utarbeidet etter hans død (Bull 1992, 239). Men det fantes også ellers et stort boklesende publikum i Trondheim. Ludvig Holberg skal ha vært en særlig populær forfatter (Midbøe 1960 I, 13 f.).

Da det vitenskapelige selskapet ble stiftet, huset Trondheim et biskopssete, det gamle erkebispesetet, og var dermed sentrum i Trondheim stift som omfattet hele det nordenfjellske Norge fra Dovre i sør og helt opp til Finnmarkskysten og grensen mot Russland. Det var med andre ord et stort område å drive visitasreiser i. Til stiftet lå mye jordegods som biskopene hadde inntekter fra.

Til bispesetet hørte en Katedralskole. Rektor og lærerne der var en del av den intellektuelle eliten

i byen, og de hadde stor betydning for Selskabet. Benjamin Dass (1706-1775) ble utnevnt som rektor for Katedralskolen i 1734. Han hadde studert i København, først med tanke på å bli misjonær blant samene, slik Thomas von Westen (1682-1717) hadde planlagt for ham. Frederik IV, konge av Danmark-Norge, opprettet Misjonskollegiet år 1714 i København og von Westen ble den første lederen av kollegiets misjonsvirksomhet blant samene (Hammond 1787; Steen 1954; Berglund 2005 a og b). Det var von Westen som oppdaget Benjamin Dass under en misjonsreise på Helgeland i Nord-Norge og satte ham i skole i Trondheim (Erichsen 1911, 152 f.). Benjamin Dass var sterkt vitenskapelig interessert. Han viet seg imidlertid mer til studier enn til vitenskap. Dass var sønnesønn av en bror til Petter Dass, Norges store barokkdikter (Daae 1880, 3; Erichsen 1911, 152 ff.; Hasselberg 2005, 154 ff.; Berglund 2007, 43 f.).

I Trondheim fantes også *Seminarium Lapponicum*. Det ble stiftet i 1752 og skulle utdanne lærere til finnemisjonen. Knut Leem ble ved stiftelsen utnevnt til professor i 'lappiske' språk, og ga seminaret dermed et vitenskapelig alibi. Merkelig nok ser han ikke ut til å ha vært medlem av Selskabet (Hagland 2003, 11 ff.; Supphellen 2003, 17).

Gerhard Schøning og Peter Friderich Suhm ankommer Trondheim

Gerhard Schøning (fig. 1) ble i 1751 Benjamin Dass' etterfølger som rektor på Katedralskolen. Han var sønn til en handelsmann i Lofoten i Nord-Norge. I 1739 ble Schøning elev ved Katedralskolen i Trondheim og møtte der, ut fra utkastet til sin selvbiografi, Benjamin Dass som rektor (Gl. Kgl. Saml. 988 Fol. trykket i Daae 1871, 511-513; Daae 1880, 7). Dass tok seg særlig av Schøning, som viste seg å være en både flittig og dyktig elev. Etter at Schøning var ferdig på Katedralskolen dro han hjem til Lofoten, derfra til Bergen og videre til København for å studere, først teologi, men senere særlig historie. Han begynte der-

Fig. 1. Gerhard Schøning, rektor på Katedralskolen 1751-1765 og en av de tre stifterne av det »Trondhjemske Selskab«. Maleri av Oscar Sivertsen (1876-1940), 1939, muligens etter en miniatyr (foto Karl-Erik Refsnes).

Gerhard Schøning, the headmaster of the Cathedral School 1751-1765 and one of the three founders of the Society in Trondheim. Painting by Oscar Sivertsen (1876-1940), 1939, possible after a miniature (photo by Karl-Erik Refsnes).

med sine studier det samme året som Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab ble stiftet. Schøning forteller at han i København hadde smått med penger, men at han etter hvert fikk plass på *Kommunitetet* og husrom på *Regentsen*. Dermed hadde han både mat og husvære fritt. Videre sier Schøning at Benjamin Dass hjalp ham med et toårig stipend på 15 Rd i året fra Jonas Angells legat i Trondheim.

I København fikk grunnleggeren av den kritiske historieforskningen i Danmark, Hans Gram (1685-1748), og hans elev, Jacob Langebek (1710-1775), stor betydning for Schøning (Daae 1880, 8 ff.). Hans Gram var en av stifterne av det danske selskapet i

1742. Han kjente også en annen av det danske vitenskapsselskapets stiftere, teologen Erik Pontoppidan (1698-1764) (Daae 1880, 14), som i 1763 ga ut det første bindet av *Den Danske Atlas eller Konge-riget Dannemark*. Pontoppidan var 1747-1754 biskop i Bergen. Mens han var i Bergen, skrev han *Norges Naturlige Historie*. Schøning skal også ha hatt kontakter med Ludvig Holberg (1684-1754), som da var en gammel mann (ibid.). Som privatpreceptor valgte Schøning statsrådet og professoren Bernhard Møllman (Suhm 1791; Daae 1880, 14) som Suhm beskriver som meget kunnskapsrik. I København studerte Schøning bl.a. teologi, latin, gresk, hebraisk, nyere språk, filosofi, matematikk og naturvitenskap, men historie var hans viktigste fag. Han lærte seg også islandsk. For å ikke belaste sin velgjører, Benjamin Dass, for mye ga han privatleksjoner til studenter. I 1748 var han ferdig magister (Suhm 1781; Daae 1880, 9 ff.; Gilje & Rasmussen 2002). Mens Schøning var i København utga han noen skrifter. De fleste handlet om den orientalske filosofis opprinnelse, men en kan sies å være en forstudie til hans senere skrifter om Norges historie. Det var *Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges gamle Geographi, hvorved Finmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser o.s.v. undersøges* utgitt i 1751 av det danske vitenskapsselskapet som Schøning hadde blitt medlem av (Daae 1880, 16 f.).

15. januar 1751, da Schøning var 29 år gammel og fortsatt var i København, ble han utnevnt som rektor for Katedralskolen i Trondheim. Det var Benjamin Dass som sørget for det. Han dro selv til København for å søke kongen om å avgå som rektor, og om å utnevne Schøning i stedet. Dass fikk beholde noen av rektorembetets inntekter som pensjon (Daae 1880, 19 f.).

Schøning og Dass reiste sommeren 1751 til Trondheim, der Schøning skulle overta som rektor for Katedralskolen. Med på reisen var den danske etatsråden og adelsmannen Peter Friderich Suhm (Suhm 1781; Daae 1880, 20) (fig. 2). Suhm ønsket å vie seg til vitenskapen, men han manglet penger og

Fig. 2. Peter Friderich Suhm var en av de tre stifterne av Selskabet i Trondheim. Litografi av Em. Bærentzen & Co. lith. Inst. 1867.

Peter Friderich Suhm was one of the three founders of the Society in Trondheim. Lithograph by Em. Bærentzen & Co. lith. Inst., 1867.

planla derfor å gifte seg rikt. Han skriver selv (Suhm 1789, 364) at han gjennom sin slektning generallojtnant Frølich i Trondheim, hadde blitt kjent med at Karen Angell, datteren til Lorentz Angell, en av de to rike brødrene Angell i Trondheim, var eneste arving både til sin far og hans ugifte bror, Thomas Angell. Lorentz Angell var nettopp død. Datteren var 19 år og dermed i giftealder. Suhm lyktes med sitt frieri, og allerede i 1752 giftet paret seg (Daae 1880, 20 f.). Suhm (1789, 364 f.) forteller at det var to vilkår for giftermålet. Det ene var at paret måtte bo i Trondheim så lenge Karen Angells mor levde. Det andre var at moren skulle sitte i uskiftet bo.

Etter hvert kom Suhm i unåde hos onkelen, Thomas Angell, trolig pga. sitt utsvevende liv (Daae 1894). Han arvet derfor bare Karen Angells far. Men også det var tilstrekkelig til at han kunne vie seg til sine vitenskapelige aktiviteter. Thomas Angell skjenkte sine rikedommer til byens fattige i stedet for å gi dem til Suhm. Det har Trondheim lenge hatt god nytte av (Daae 1880 36 f.; Midbøe 1960 I, 13 f.). Thomas Angell hadde pietistiske interesser, arbeidet hardt og levde asketisk på tross av sin store rikdom, noe som gjorde at han neppe likte Suhms livsførsel, enda Suhm og Thomas Angell må ha hatt felles vitenskapelige interesser. Boksamlingen etter Thomas Angell besto av hele 6.800 bind, hovedsakelig faglitteratur og vitenskapelig litteratur. Han abonnerte bl.a. på Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs skrifter (Bull 1992, 239 ff., 245 ff.).

Schøning og Suhm møttes jevnlig i Trondheim, mens Dass i 1753 dro tilbake til København for å vie seg til studier. Derfra hjalp han Suhm og Schøning bl.a. med å besørge avskrifter fra arkiver, gjennomgå deres manuskripter og å kjøpe inn bøker (Suhm 1781; Schmidt 1960, 11 f.). Schøning hadde det stritt som ung rektor. Han var i stadig strid med biskopen, Frederik Nannestad, som la seg i Katedralskolens drift. To ganger i uken fikk Suhm besøk av Schøning. Besøkene varte i ca. fire timer. De lærte hverandre språk, bl.a. lærte Schøning Suhm islandsk. De bestemte at Suhm skulle skrive Danmarks historie, og Schøning tilsvarende for Norge og de arbeidet med disse verkene i Trondheim (Suhm 1781; 1789, 361 ff.; Daae 1880, 26 f.). De utga allerede i 1757 sammen *Forbedringer til den gamle danske og norske historie*, en forstudie til deres senere utgitte store nasjonale historieverk (Daae 1880, 26). Schønings store verk *Beskrivelse av Trondhjems Domkirke*, ferdig i 1759, men trykket i Trondheim i 1762 etter at Gunnerus hadde gitt tillatelse til det, er blant de publikasjonene som ellers bør nevnes av det Schøning ga ut mens han var i Trondheim. Suhm bidro med penger til kopperstikkene i boken, og Benjamin Dass besørget at de ble stukket i København (Daae 1880, 33).

Gunnerus blir kallet som biskop i Trondheim

I 1758 ble Johan Ernst Gunnerus (fig. 3) utnevnt til ny biskop i Nidaros etter Frederik Nannestad. Alle tre grunnleggerne (Gunnerus, Schøning og Suhm) av det eldste vitenskapelige selskapet og den første vitenskapelige institusjonen i Norge var dermed på plass i Trondheim. Det som ellers kunne ligne på en vitenskapelig institusjon i Norge var Kongsberg bergseminar, en tidlig teknisk høyskole som var i drift 1757-1814.

Gunnerus var legesønn fra Kristiania. Han studerte teologi, filosofi, matematikk og juss først i København og senere i Jena og Halle, og tok magistergraden i filosofi i 1745. Han gjorde en akademisk karriere i Nord-Tyskland og ble kallet til København av statsministeren i 1754. Der ble han utnevnt til professor i teologi ved universitetet og sogneprest til Herlufsholm. Det var uventet for ham selv at han ble utnevnt til biskop i Trondheim (Petersen 1918, 9 ff.).

I Trondheim var Schøning og Suhm i gang med sine studier og sitt prosjekt å skrive Norges og Danmarks historie. Gunnerus sluttet seg til disse to. Gunnerus var en stor organisator og foreslo straks at de skulle starte et vitenskapelig selskap (Suhm 1781). Også han kjente det danske vitenskapsselskapet og ønsket å starte et tilsvarende i Norge. Selskabet ble stiftet i 1760, og allerede i 1761 kom det første bindet av Selskabets skrifter ut, en skriftserie som fortsatt er i gang. De tre kom med mange bidrag i denne serie. Som eksempel kan nevnes Schønings artikler om uår og kornmagasiner. De inneholder mange forslag som var tjenlige for Norge. Schøning skrev i skriftene også om den venetianske adelsmannen Petri Qvirinis skipsbrudd i Nordland i 1432 og om opprinnelsen til Løkken kopperverk (Suhm 1781). Gunnerus skrev i skriftene om så forskjellige emner som mineraler i Nordland og Finnmark og betraktninger over sjelens udødelighet.

Gunnerus sendte tidlig ut et hyrdebrev til alle prestene i sitt store stift. Det ble trykket på norsk

Fig. 3. Biskop Johan Ernst Gunnerus var den som tok initiativet til å danne det «Trondhjemske Selskab». Maleri av Johan Friedrich Schweiger ca. 1765 (foto Karl-Erik Refsnes).

Bishop Johan Ernst Gunnerus took the initiative to found the Society in Trondheim. Painting by Johan Friedrich Schweiger c. 1765 (photo by Karl-Erik Refsnes).

allerede i 1758, dvs det samme året han ble utnevnt til biskop. Hyrdebrevet handler ikke bare om teologiske og kirkelige spørsmål. Han kunngjør der sin hensikt å etablere et vitenskapelig selskap, og som han ønsker å trekke prester i stiftet inn i. Gunnerus (1997 [1758], 30 f.) skriver: *Jeg hadde foresatt mig i Kiøbenhavn, at oprette et Dansk Sælskab, som skulde føre navn af de smukke Videnskaber. Dette vil jeg nu med nogle andre Velynderes og Venners Hjelp oprette her.* Videre ber han prestene om å dyrke vitenskapen, særlig teologi og filosofi. For å bli medlem måtte man utgi eller meddele en prøve på innsikt i et vitenskapelig emne. Skrifter som Selskabets medlemmer laget, skulle bli lest opp, og hvis de fortjente

Fig. 4. Gunnerus' mikroskop og eksempler på planter fra hans herbarium. (Foto Per E. Fredriksen, NTNU, Vitenskapsmuseet).

The microscope belonging to Gunnerus and some plants from his herbarium. (Photo by Per E. Fredriksen, NTNU, Vitenskapsmuseet).

det, trykket i Selskabets skrifter. Han er nøye med å påpeke at dette ikke er unyttig for prestenes embete, ettersom *de smukke Videnskaber, og i Særdeleshed Veltalenheds Kunsten, ere en Prædikant saa høit fornødne*. Året etter kom hyrdebrevet ut på tysk. Da er interessen skjøvet mer mot naturvitenskapene (Nissen & Berglund 2000, 294). I prestene hadde Gunnerus et stort kontaktnett som hjalp ham i utforskningen av det nordenfjellske Norge.

Gunnerus ble den som egentlig startet med naturvitenskap i Norge. Han samlet planter, og hans herbarium finnes fortsatt på NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim (fig. 4). Gunnerus ga ut en norsk flora – *Flora Norvegica* – og han drev med marinbiologiske studier, bl.a. studier av havhesten (bl.a. Petersen 1918, 39 f.). Han brevvekslet flittig med Carl von Linné og byttet naturalier med ham. Gunnerus' og Linnés brevveksling er utgitt (Amundsen 1976).

Gunnerus gjorde flere lange visitasreiser i sitt store stift. Fire ganger reiste han nordover, og i hvert fall en gang kom han så langt som til Varanger (Petersen 1918, 42). Ser man på hans visitasberetninger,¹ finner man at de er meget summariske sammenlignet med andre biskopers, f.eks. Hagerups, i Trondheim stift. Det er tydelig at de vitenskapelige undersøkelsene kom i første rekke og visitasene i

annen rekke, når Gunnerus var ute på reise. I tidens stil er han meget underdanig mot kongen i innledningene til beretningene. Han er imidlertid også så full av unnskyldinger, at man kan ane at han hadde dårlig samvittighet for sine overfladiske visitasberetninger.

Selskabets tidlige år

Selskabet ble stiftet i 1760 som det *Trondhjemske Selskab*. Selskabets statutter ble antatt i 1767. Statuttene som er innført i generalprotokollen² består av 18 paragrafer. Første paragrafen fastsetter at Selskabet skal bestå av preses, vise preses, et ubegrenset antall innenlandske og utenlandske medlemmer, en sekretær, en kasserer og en bibliotekar. Så følger pliktene til de ulike typer medlemmene. Bibliotekaren burde hver onsdag og lørdag fra kl. 14-16 holde biblioteket åpent. Han skulle også holde en fortegnelse over Selskabets handskrifter, naturalier, tegninger, trykte bøker etc., slik at den med tiden kunne trykkes. Alle som ble antatt som medlemmer skulle gi en eller flere gode bøker til Selskabets bibliotek eller den samme verdien som ikke fikk være mindre enn ti riksdaler. Selskabet var dannet for å

gjøre oppdagelser i vitenskapene. Samtidig skulle det passe på det som var fedrelandet til nytte som åkerdyrking og fiskeri. Alle avhandlinger som ble god tatt til utgivelse av Selskabet, skulle gis ut på dansk (se også Schwach 1846, 6; Midbøe 1960 I, 79 ff.). I 1768 kom Selskabet under kongelig beskyttelse og ble til 'Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab'. Det fikk samtidig rett til å belønne avhandlinger og gi ut premier for samfunnsnyttige tiltak (jfr. Berglund 1998, 21). Allerede i 1762 hadde biskopen i Trondheim stift, dvs Gunnerus, fått en kongelig bevilgning, ettersom han da fikk rett å 'censurere' Selskabets skrifter (Midbøe 1960 I, 75).

Selskabets stiftelsesfest ble holdt 29. januar 1768. Gunnerus holdt da en tale der han fremmer tanken at Norge burde ha et universitet. I Norge fantes fire katedralskoler, et *Seminarium* eller *Gymnasium* i Bergen og et *Seminarium* i Kongsberg, men ikke noe offentlig bibliotek eller universitet. Han framhever at reisen til København var lang og kostbar, og at det var få som hadde råd til å være der for en lengre periode. Dette, mente Gunnerus, var til skade for vitenskapenes dyrking og framvekst i Norge (Midbøe 1960 I, 77).

Først i 1768 ble det opprettet en protokoll over møtene som ble holdt omtrent en gang hver måned, i hvert fall i starten. Den eldste protokollen² gir en del opplysninger om hvordan Selskabet ble drevet. Her er bl.a. nevnt innsamlede gjenstander, premier til de som gjort seg fortjent av det, utgivelse av Selskabets skrifter og innvalg av medlemmer. Øverst på første side i protokollen opplyses at Selskabet var: *under Stiftelse og Direction af Hans Høyerværdighed Hr: Biskop Gunnerus*. Der opplyses også at Selskabet i starten besto av ganske få medlemmer: *hvoriblandt, som de første og eldste bør nevnes Hr: Etats Raad Suhm, Rector Schiønning, og Doctor Henrici*. Den danskfødte Robert Stephan Henrici (1718-1781) var stadsfysikus i Trondheim 1749-1781 samtidig som han var den første foreleser i naturlære ved Katedralskolen. Han assisterte Gunnerus ved hans botaniske arbeider (Schmidt 1960, 11).

Det danske selskapet var inndelt i tre grupper av medlemmer: rådgivende, aktive og assosierte medlemmer under ledelse av presidenten som i begynnelsen var J.L. Holstein (Lomholt 1981, 9). Det ser ikke ut til at medlemmene var inndelt slik i Selskabet i Trondheim, i hvert fall ikke i begynnelsen. I begge selskapene samlet medlemmene seg til møter der forelesinger ble holdt og bl.a. publikasjonsvirksomheten ble diskutert. I 1745 begynte det danske selskapet å gi ut skrifter (ibid., 21) og det ga også pris till avhandlinger med bestemte emner (ibid., 24). I 1776 fikk det danske selskapet sine første statutter, mens det i Trondheim fikk sine statutter allerede i 1767. Fra 1776 ble medlemmene i det danske selskapet innvalgt etter å tidligere ha vært invitert av presidenten. Gjennom det meste av 1800-tallet var de danske medlemmene ikke flere enn 40-50 (ibid., 9 f.).

Stifternes videre ferd

I juli 1771 ble Gunnerus kalt ned til København av opplysningsmannen Johann Friedrich Struensee (1737-1772), landets egentlige makthaver, for å gi forslag til reformering av universitetet der i opplysningstidens ånd. På reisen sørover mottok Gunnerus og hans reisefølge overalt oppfordringer om å fremme den norske universitetssaken, noe som reflekterer en gryende norsk nasjonal bevissthet i det dansk-norske eneveldets tid. Allerede i desember hadde Gunnerus planen klar for en ny organisering av det danske universitetet. Han hadde også planene klare for opprettelsen av et norsk universitet – ikke i Trondheim, men i Kristiansand lengst sør i Norge. Argumenter for det var bl.a. å få studenter fra Jylland. Han ønsket samtidig å flytte Selskabet til Kristiansand. Gunnerus' planer om et norsk universitet gikk om intet ved Struensees fall i 1772. Hans planer var ikke populære for den nye danske regjeringen, som besto av mange danskpatrioter som var mot Struensees reformpolitikk. Det gjaldt ikke minst Ove Høegh-Guldberg, som nå var Danmark-Norges

ledende statsmann. Gunnerus' forslag til reorganisering av universitetet i København skal imidlertid ha fått betydning (Midbøe 1960 I, 89 ff.).

På Københavnsreisen oppnådde Gunnerus at arveprins Frederik ble Selskabets preses. Gunnerus fikk med seg et brev der prinsen bl.a. sier: *At befordre Videnskaberne og fornøie de kiære og troe Normend agter jeg for min Ære, og vil jeg dertil gjøre hvad jeg formaaer. H. M. Kongen har tilladt mig at være det Norske Lærde Selskabs Præses og jeg glæder mig ved at have faaet end et Baand mere med det Norske Folk.* Arveprinsen understøttet Selskabet med en årlig sum. Det gjorde Selskabet i stand til å sette opp premieoppgaver for forskjellige praktiske tiltak, eller rettere sagt prinsen og Ove Høegh-Guldberg påla Selskabet å administrere hovedutdelingen av premier i Norge. Premiene ble delt ut for praktiske innsatser som å utrydde rovdyr, bygge steinfjøs og rydde jorder. Også teoretiske besvarelser ble premiert (Petersen 1918, 48 ff.; Midbøe 1960 I, 97 f., 122 f.; Aase 1987, 43 ff.; Johansen 1991, 43 ff.; Aase & Hård 1998, 65 ff.; Johansen 2002, 64 ff.; Aase 2003, 10). I Danmark var det ikke Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab som sto for utdelingen av premier for praktiske innsatser, men Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, stiftet 1769.

Gunnerus var skuffet etter Københavnsreisen. Hans brorsønn, Niels Dorph Gunnerus, skriver til Carl von Linné at han fra og med da aldri mer var den muntre og morsomme Gunnerus (Midbøe 1960 I, 97). I Selskabets generalprotokoll er det angitt at Gunnerus døde på visitasreise til Kristiansund på Nord-Møre i 1773. Da var det lenge siden Suhm og Schøning hadde forlatt Trondheim og dratt til Danmark.

Schøning hadde blitt kallet som professor ved Sorø akademi. Suhm hadde røket uklar med Thomas Angell, og gitt opp håpet om å arve ham. Schøning og Suhm flyttet samtidig fra Trondheim i 1765, Schøning for å bosette seg i Sorø og Suhm i København. Suhm ønsket å nyte «Studeringers Roe» (Suhm 1781).

Schønings historieverk *Norges Riiges Historie* kom ut først etter at han hadde vendt tilbake til København. Verket ble utgitt i tre deler, den første i 1771, den andre i 1773, mens den tredje delen ble utgitt først i 1781 av Suhm etter at Schøning var død. Suhm forsynte bind 3 med en innledning om Schønings liv og virksomhet. I første delen av *Norges Riiges Historie* (1771, 5 ff.) redegjør Schøning for sitt syn på hvordan Norden ble befolket:

Ingen bør ansee det for urimeligt, at Folk har villet saa betiids søge hen til den vilde, den øde og kolde Norden, eller kundet finde Behag i at opslaae der deres Boliger. Fremrøkkelsen fra Sonden mot Norden skeede ei paa eengang, men langsom og efterhaanden, saa man i eet Aar neppe avancerede $\frac{3}{4}$ Miil; ... Armenien selv, paa hvis Grændser Noë Ark blev stående efter Floden, er et land, fuldt av Biærge, liignende meget vor Norden saavel deri, som i Henseende til Frost og Kulde, til Snee og strenge Vintre, ... Hvad under derfor, ... og hvor liten Ret, af Aarsager, som nu kunne synes betydelige, men i de ældste Tiider ei vare det, at negte vor Norden ligesaa tiidlige, om ei tiidligere Beboere, end nu omstunder meere frugtbare Lande?

Schøning viser her til syndfloden og strandingen av Noas ark i Armenia. Der var det høye berg og mye frost, snø og kulde. Det var dermed ikke underlig at de første menneskene etter syndfloden begav seg til Norden. Han mener også at Norden kunne blitt like tidlig befolket som steder som i dag framstår som mer fruktbare. Dette er et eksempel på at opplysningstidens lærde som Schøning og Suhm trodde på Bibelens beretninger. Det var skaperverket som skulle undersøkes. Det viser også hvordan de så på hvordan Norge først ble befolket (jfr. også Eriksen 2007, 35 ff.). Dette spørsmålet hadde han i 1769 skrevet en egen avhandling om. Han sier der (1769, 9) at Japhet, en av Noas sønner, var stamfar til de nordiske folk. Videre diskuterer han (1769, 17, 21) hvilken av Japhets sønner som er stamfar til de aller første av Nordens innbyggere.

Schøning reiste nordover igjen i begynnelsen av 1770-årene. Kongen og Arveprinsen ga ham støtte

til reiseundersøkelser i Norge i 1773, 1774 og 1775. I 1773 slo Schøning følge med Gunnerus på den visitasreisen til Kristiansund på hvilken Gunnerus døde. Suhm (1781) mente at reisene nok hadde fortsatt etter 1775, hvis Schøning ikke 23. august 1775 hadde blitt utnevnt til *Geheime Archivarius* (riksarkivar) i København etter Jacob Langebeks død.

Schøning var opptatt av å studere Guds skaperverk i beste opplysningstidsånd slik som de to øvrige stifterne av Selskabet. Det kommer tydelig fram i hans reiseberetninger. En forskjell mellom Schøning og Suhms arbeider er at Suhm først og fremst brukte litterære kilder til sin historieskriving, mens Schøning i høyere grad brukte egne iakttagelser (jfr. Hildebrand 1937, 127; Berglund 1998, 13). Schøning ønsket først og fremst å studere *Fædrelandet* Norge, som han mente var for lite kjent. I sitt forord til den av reiseberetningene som Schøning selv ga ut, skriver han: *Det havde lenge været mit Ynske, at see mig sat i de Omstendigheder, at jeg kunde gjøre en Reise gjennem Fædrenelandet, Norge, for ret at kiænde det Land, hvis Historie og Jord-Beskrivelse havde bestandig været mit Hoved-Øiemædd.* Schøning (1910) både tegnet og beskrev naturen og kulturen. Han gjorde mange for sin tid skarpe iakttagelser om bl.a. landheving, og kom også med synspunkter som kan sees som en forløper til treperiodesystemet, dvs inndelingen av forhistorien i en stein-, bronse- og jernalder (jfr. Hildebrand 1937, 126; Berglund 1998, 13).

Av arveprins Frederik fikk Schøning som geheimearkivar i København oppdraget å gi ut Snorre Sturlusons *Heimskringla*. De to første bindene kom ut i 1777 og 1778, mens det tredje ble utgitt av islendingen Skule Thorlacius, justitieråd og rektor ved Københavns skole (Metropolitanskolen), etter Schønings død i 1780 (Suhm 1781; Hansen 1902, 300 ff.). Verket ble avsluttet med tre bind med sagaer fra tiden etter den *Heimskringla* handler om. De ble utgitt av E.C. Werlauff (1781-1871) sammen med Børge Thorlacius (1775-1829). Begge var medlemmer av Oldsagskommissionen (Hansen 1902, 303).

I forordet til det andre bindet av *Heimskringla* omtaler Schøning Ove Høegh-Guldbergs beretning om en utgraving ved Jægerspris (jfr. F. Kaul i dette bind). Han skriver *I ingen av Høiene fandtes Jern eller det allermindste Spor deraf; da synes endnu denne Metal ikke at have været kiendt, og følgelig disse Høies Alder at gaae langt opp i Tiden.* Det er tydelig at Schøning har begynt å gjøre seg tanker som etter hvert leder fram mot treperiodesystemet. Det er mulig at Schønings uttalelse her kan ha hatt betydning for Cristian Jürgensen Thomsen og hans formulering av treperiodesystemet (jfr. Hildebrand 1937, 126). Suhm gjør seg lignende tanker i *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms Bedste* og formulerer her egentlig treperiodesystemet. Han skriver at sverd, kniver og andre våpen i begynnelsen var av stein, siden av kobber og til slutt av jern (Hildebrand 1937, 127). Hvem av de to som først hadde disse tankene er usikkert. En mulighet er at inspirasjonen til å systematisere oldsakene i tidsrekkefølge etter materialtype er inspirert av Carl von Linnès systematisering av naturen, ettersom Gunnerus kontakter med Linné pågikk 1762-1772 (Berglund 1998, 13).

Suhm (1781) skriver i sin biografi om Schøning at han av alle lærde aktet Leibniz, den tyske filosofen og matematikeren høyest, og av Leibniz' skrifter særlig den om Theodicee, der følgende spørsmål diskuteres: «Hvordan kan eksistensen av det moralsk dårlige og onde i verden være utsprunget fra en god verdensskaper?» (Finster & Heuvel 2005, 81 f.). Det var Schøning som fikk Suhm til å lese denne skriften. Suhm skriver videre i 1781 at Schøning likte Rousseaus oppfatning at mennesket var lykkeligere i sin naturlige tilstand enn i dens mer avslippede. Men Schøning hadde innrømt at vitenskapene var umisligelige for menneskene i dagens tilstand. Suhm og Schøning hadde her hatt en vennskapelig strid.

Det bør nevnes at Schøning ga sin store boksamling, som han til dels hadde arvet fra Benjamin Dass, til Selskabet i Trondheim. Dass hadde satt

som vilkår at Schøning skulle utvide boksamlingen og deretter overdra alle bøkene til Selskabet (Suhm 1781). Boksamlingen utgjorde lenge grunnstammen i biblioteket der.

Suhm utga en mengde publikasjoner, men hovedverket er *Historie af Danmark*. Det ble utgitt i ti forberedende bind i årene 1769-81. I 1782-93 ga han ut seks bind av det egentlige verket. Det sjuende brant opp i den store ildebrannen i København 1795 så nær som på ett eksemplar. Det ble derfor utgitt på ny i år 1800 etter Suhms død i 1798. Resten av materialet til dette verket ble publisert av andre. Bind 8-9 ble publisert av historikeren Abraham Kall (1743-1821) og bind 10-14 av litteraturprofessor Rasmus Nyerup (1759-1829), som i en periode var bibliotekar hos Suhm og var sekretær for Oldsagskommissionen 1807-1816. Utgivelsen på sammenlagt over 14.000 sider fordelt på 24 bind ble avsluttet i 1828. Suhms bibliotek på over 100.000 bind ble overdratt til Det Kgl. Bibliotek i København etter at Suhm døde. (Hansen 1902, 303 ff.)

Selskabets videre skjebne

Etter at Schøning og Suhm hadde dratt til København og Gunnerus døde, ble det en nedgangstid for Selskabet. Det var ingen igjen som kunne drive den vitenskapelige siden av Selskabet med noen større kraft. Selskabet drev mer som et landhusholdningsselskap enn et vitenskapelig selskap. Den virksomheten avtok etter at Det Kongelige Selskab for Norges Vel ble etablert i 1809. Det drev nok utviklingen av norsk landbruk på en mer kyndig måte (Aase 2003).

Selskabet ble i 1782 organisert i kommisjoner og faggrupper. Den 'Literariske' kommisjonen, som var den vitenskapelige, var delt inn i seks faggrupper, bl.a. den matematiske. Det er tydelig at man fortsatt hadde vitenskapelige ambisjoner. Det fantes imidlertid også mer praktiske kommisjoner som 'Kunst- og Manufaktur Commision' og kommisjo-

ner for 'Agerdyrkning og Landvæsenet' og 'Handel og Oeconomie' (Supphellen 1987, 40).

En viktig oppgave for Selskabet ble etter hvert å finansiere utgivelse av bøker. Det fungerte i praksis som forskningsråd. Det finansierte et av filosofen Arthur Schopenhauers viktige verk, Ivar Aasens ordbok og grammatikk og Henrik Ibsens folkeminnesamling som la grunnlaget for Peer Gynt. Matematikeren Nils Henrik Abel ble understøttet av Selskabet liksom marinbiologen Asbjørnsen, kanskje mer kjent som innsamler av folkeeventyr. Selskabet understøttet også antikvarisk reisevirksomhet, bl.a. den til offiseren og kartografen Lorentz Diderik Klüwer i årene 1810-1817. Den resulterte i boken *Norske Mindesmærker*, utgitt i 1823. Klüwer kjøpte også inn oldsaker til Selskabet (Midbøe 1960 I, tredje del; Berglund 1998, 17 ff.).

Til Selskabets nedgangstid bidro opprettelsen av et norsk universitet i 1811, ettersom det ble liggende i Kristiania 50 mil sør for Trondheim (Petersen 1918; Berglund 1998). Den vitenskapelige tyngden i Norge ble da ikke lenger liggende nordenfjells. Etter å ha vært et nasjonalt selskap fra 1767, ble det nå mer et anliggende for det nordenfjellske Norge. Samtidig gjorde nok opprettelsen av Universitetet i Kristiania at Selskabet selv ble enda mer oppmerksom på de nordlige områdene i Norge.

Tidlige medlemmer i Selskabet

Ut fra Schmidts matrikkel fra 1960 (s. 9 ff.) var det 18 medlemmer i Selskabet inntil november 1766. Det opplyses i protokollen² at i 1766 hadde antallet medlemmer økt, og at det fantes både innenlandske og utenlandske medlemmer. I en medlemsmatrikkel utgitt i den fjerde delen av Selskabets skrifter i 1768 er antallet medlemmer oppgitt å være 35 i tillegg til visepreses Gunnerus og sekretæren Niels Krog Bredal. Det høye embetet som preses var enda ikke besatt. Her tok man sikte på en kongelig person, og den første som var tenkt å forespørres var Prins

Carl av Hessen (Midbøe 1960 I, 83 f.). Det framgår av protokollen² at Gunnerus la fram forslag til nye medlemmer på møtene, og at de ble valgt inn på det samme møtet som de ble foreslått.

Som det fjerde medlemmet på listen trykket i 1768 nevnes naturforskeren, topografen og presten Hans Strøm (1726-1797) i Volda. Han oppgis også å være medlem av Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Strøm ga i 1762-1766 ut et stort verk på to bind: *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Sundmøer, beliggende i Bergen Stift, i Norge*. Han så verket som en del av et prosjekt som skulle opplyse København om Norge. For å forbedre kunnskapen i København om Norge foreslo han at det burde opprettes et eget norsk Akademi (Gilje & Rasmussen 2002, 293).

Det sjette medlemmet på listen er organisten, overbrannmesteren og multikunstneren Johan Daniel Berlin. Det sjuende medlemmet på listen var Sveriges store naturforsker Carl von Linné. Henrik Tonning som først var amanuensis hos Gunnerus og fra 1766 studerte hos Linné i Uppsala, er oppgitt som den åttende. Ut fra listen er Linné det første utenlandske medlemmet som ble opptatt. Andre utenlandske medlemmer ble også tatt opp tidlig.

I november 1766 ble 27 nye medlemmer valgt inn (Schmidt 1960, 12 ff.). Det er tydelig at Selskabet nå hadde begynt å velge inn medlemmer som kunne bidra økonomisk til Selskabet. Godsherren, kammerherren og stiftamtmannen Stie Tonsberg Schøller var blant dem som da ble innvalgt. I minnetalen over ham poengterer Niels Krog Bredal, Selskabets sekretær, hans gavmildhet overfor Selskabet (ibid., 13).

Den tysk-danske botanikeren Georg Christian Oeder (1728-1791) står som nummer seks blant dem som ble valgt inn 16. mai 1768. Oeder reiste i Norge for å samle planter til plansjeverket *Flora Danica* og hadde et opphold i Trondheim i 1758-1760, mens han holdt på å avslutte dette verket (Hagland 2002). Det var i de første trondheimsårene til Gunnerus. Oeder kan ha inspirert Gunnerus til å gi ut en tilsva-

rende flora for Norge: *Flora Norvegica*. Man kunne vente at Oeder hadde blitt innvalgt som medlem tidligere. Schmidt (1960, 12) har også i sin matrikkel regnet ham blant de eldste medlemmene. Benjamin Dass er heller ikke nevnt i medlemslisten fra 1766 i Selskabets protokoll, men er tidlig omtalt som medlem av Gunnerus i brev (Schmidt 1960, 11 f.).

Astronomen Maximilian Hell i Wien ble innvalgt i Selskabet i 1768 under et opphold i Trondheim, etter at han og hans følge hadde studert Venus-passasjen 3. juni 1767 på Vardøhus i Finnmark. Maximilian Hell var innbudt av kong Christian VII til å gjøre observasjonene. Oppholdet i Trondheim hadde trolig med Gunnerus og det vitenskapelige miljøet rundt ham å gjøre. Da Hell og hans følge kom til København, ble han også innvalgt i det vitenskapelige selskapet der, og det var i skriftene til det danske selskapet at resultatene ble publisert (Hagland 2002). En annen kjent vitenskapsmann som ut fra Selskabets protokoll ble innvalgt i 1768, er Carsten Niebuhr, kjent for å være den eneste overlevende fra den danske regjeringens ekspedisjon til Arabia. Han fortsatte videre til India og gjorde der viktige arkeologiske oppdagelser. Reisen ble avsluttet i 1767, dvs året før han ble innvalgt i Selskabet.

De tidlige medlemmene besto i hovedsak av norske prester og embetsmenn, hvorav en del hadde vitenskapelige ambisjoner. Framtredende personer i Trondheim og Trondheim stift, enten det var pga stilling, økonomi og/eller vitenskapelige interesser, er også godt representert. En tredje stor gruppe er utenlandske vitenskapsmenn, medregnet de danske.

Naturalie- og Kunstkabinettet

Gunnerus brukte prestene i sitt store stift til å få tilsendt artefakter og naturalier. Som eksempel kan nevnes at han skrev til misjonærpresten F.A. Bødtker i Tromsø og ba om å få tilsendt tre samiske rune-bommer (shaman-trommer). Et par år før, i 1761, takker Gunnerus Bødtker *For den mig tilsendte*

rare Runne-bomme tilligemed Bierg-uglen, ... (Dahl 1896, 113; 1897, 26 f.; Berglund 2005a, 139 f.; 2005b, 47). En runeomme som Gunnerus selv kan ha eid, og muligens er den som Bødtker sendte ham, finnes i dag på NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim (jfr. Berglund 2005a, 139 f.; 2005b, 47 f.).

Gunnerus, men også andre av Selskabets tidlige medlemmer, samlet ikke bare naturalier og bøker, men også artefakter som de donerte til Selskabets samlinger (fig. 5). I 1779 ble en katalog over samlingene trykket under navnet: *Catalogus Librorum atque Rerum naturalium & artificialium*.³ Katalogen inneholder bøker, naturalier og artefakter. Artefaktene er inndelt i tre deler: *Instrumenta & Artefacta*; *Arma Antiquitatis, exotica & c.* og *Supellex Grønlandica*.⁴ Katalogen var laget av presten Lorentz Wittrup som var Selskabets visesekretær da den ble utgitt (Schmidt 1960, 34).

I den første avdelingen i katalogen, dvs 'Instrumenter og artefakter', står himmelglobus, jordglobus, to typer mikroskop, Selskabets store og lille medalje, teleskop konstruert av J.D. Berlin og et annet teleskop, prizmer av krystall, flere magneter, liten elektrisk maskin, kinesisk fontene til bordpynt, tobakkspipe av glass og annet utstyr knyttet til bruk av tobakk, tremugge, forskjellige modeller, bl.a. for å koke tjære og å treske korn, ulike redskaper tilhørende norsk landbruk, primstaver og en del annet.⁵

I den andre avdelingen, dvs 'Våpen, antikviteter, eksotiske gjenstander osv' står ulike typer våpen og annet stridsutstyr som lanse, bue, brynje, hjelm, sverd, spyd, stridshammer, stridsøkser, et vektlodd av bronse i form av en okse, tordenkiler (dvs flintøkser), gravurne av kopper, glassperler fra gravhaug, flere drikkehorn, krusifiks, ciborium av messing med helgenbilder, minnemedalje, spyd av amerikansk tre, runeomme med hammer av bein, to modeller av samiske telt og 26 spillebrikker i en pose.⁶

I den tredje avdelingen, dvs 'Grønlandske bruks-gjenstander' står figurer forestillende grønlendere i en liten båt av lær, diverse klær laget av bl.a. marine

dyr, skinnbroderier, diverse redskaper av bein, diverse kar og ulike fiske- og fangstredskaper.⁷

Innenfor de tre avdelingene er gjenstandene tydelig ordnet i bestemte grupper eller rekkefølger. Eksempler på slike grupper i avdelingen for instrumenter og artefakter er vitenskapelige instrumenter, gjenstander som har med tobakksrøking å gjøre og modeller. Eksempler på grupper i avdelingen for våpen etc. er ulike typer våpen, drikkehorn, gjenstander hørende til den katolske liturgien og samiske gjenstander. I avdelingen for grønlandske bruksgjenstander står klær samlet for seg og fiskeredskaper for seg. Noen mer avansert form for inndeling er det vanskelig å spore.

Innsamlingen av artefakter ser ut til å være nok så tidstypisk. Det eksotiske som grønlandske og samiske gjenstander er godt representert. Det er også drikkehorn, stridshammere og andre våpen. Mange av gjenstandene er innkjøpt på auksjon etter Selskabets medlemmer.

De grønlandske gjenstandene stammer f.eks. fra Gunnerus private samling. I auksjonskatalogen (1774) etter ham er som nr 159 oppført: *En Samling af adskillige Ting til den grønlandske Husholdning og Fiskerie henhørende*.⁸ Også andre gjenstander som er oppført i auksjonskatalogen kan gjenfinnes i Selskabets katalog fra 1779 (jfr. også Christophersen 2003, s. 9-10).

Også ved auksjonen i 1788 etter Selskabets medlem Johan Daniel Berlin (1747-87) var Selskabet innkjøper. Selskabet eide forholdsvis mange vitenskapelige instrumenter. Mange av disse er trolig innkjøpt på denne auksjonen. Ved auksjonen skulle, etter en fortegnelse utgitt i 1787,⁹ både matematiske instrumenter og musikkinstrumenter liksom bøker selges. Gunnerus skal ha fått tilsagn av kong Christian VII om en rekke astronomiske instrumenter da han var i København i 1772 (Guttormsen 1987, 60), så det kan være opphavet til noen av Selskabets instrumenter. I auksjonskatalogen etter Gunnerus⁸ er også en stor solskive av tinn nevnt. Modellene i Selskabets katalog er trolig for det meste innsendte premieoppgaver.

Fig. 5. Eksempler på artefakter som ble samlet inn tidlig av Selskabets medlemmer: ciborium med helgenbilder, helgenbilde, spillebrikker, vektlodd, sverd og samisk runeomme. (Foto Per E. Fredriksen, NTNU, Vitenskapsmuseet).

Examples of early artefacts collected by the members of the Society: ciborium, saint, gaming pieces, weight, sword and Saami shaman drum. (Photo by Per E. Fredriksen, NTNU, Vitenskapsmuseet).

Modellen av treskemaskinen skal imidlertid være laget av Berlin (se Michelsen 1987, 11, fig.), men i auksjonskatalogen etter Gunnerus er også en *Model til Tærse-Mølle* og andre modeller tatt med.

Selskabets samlinger ser først ut til å ha vært oppbevart i Gunnerus' bolig med en av Gunnerus' amanuenser, Jacob von der Lippe Parelius, som samlingens inspektør. Etter Gunnerus' død ble biblioteket og trolig også øvrige samlinger flyttet til huset til Selskabets sekretær Lorentz Wittrup (jfr. Midbøe 1960 I, 59 f., 212). Der var de helt til Katedralskolens murbygning ble oppført i 1786, bekostet av midler fra Thomas Angells stiftelse (fig. 6). Selskabet fikk der en sal, et rom for biblioteket og et rom for naturaliesamlingen (Midbøe 1960 I, 218 med Chr. E. Helzens tegning). Tegningene til Ka-

tedralskolen ble laget av J.D. Berlin, og han utstyrte huset med et tårn, som skulle inneholde et observatorium. Berlin hadde hatt sin læretid som musiker i København (Michelsen 1987, 37), og kan ha blitt inspirert av observatoriet i Rundetårn der. Berlins tegninger ble imidlertid forkastet av C.F. Harsdorff, professor ved Det Kongelige Danske Kunstakademi i København. Harsdorff omarbeidet tegningene, og skolen ble oppført uten tårn (Guttormsen 1987, 64). Selskabets samlinger ble utstilt på Katedralskolen i et 'Naturalie- og Kunstkabinett'.

Det er ikke kjent bilder fra 'Naturalie- og Kunstkabinettet', men i alle fall gjenstandene som er oppregnet i katalogen fra 1779, hadde nok sin plass der. De vitenskapelige instrumentene var kanskje ikke utstillingsobjekter, men globuser var et fast inventar

i datidens bibliotek. Litt er kjent om hva som ble utstilt gjennom beretninger fra ulike reisende som besøkte byen. Det ser ut til at det var vanlig at dannede tilreisende besøkte kabinettet.

Reisende forteller om kabinettet

Dansken Frederik Snedorff (1760-1792) gjorde i 1790 en studiereise i Norge, og besøkte bl.a. Trondheim. Suhm hadde i Danmark tatt seg særlig av denne lovende studenten. Snedorffs reisedagbok er bevart, og den delen som omfatter oppholdet i Trondheim er publisert og kommentert av Trygve Lysaker (1988, 123 ff). Snedorff forteller at han en ettermiddag var i «Videnskabernes Selskab». Hr General v. Osten hentede ham selv i sin vogn. Ved besøket var vise preses, stiftamtmanden, etatsråden, Selskabets sekre-

Fig. 6. Joh. F.L. Dreiers prospekt av Trondheim fra år 1800 viser øverste del av Munkegaten med Nidarosdomen, Erkebisppegården og Katedralskolen. Her ser vi den nære tilknyttingen mellom det kirkelige miljøet og Katedralskolen. Skolebygningen er oppført i tegl i 1786. Det var her Selskabet hadde sine lokaler før det selv oppførte en ny bygning som sto ferdig i 1866. (Foto Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum).

Trondheim in 1800. This prospect by Joh. F.L. Dreier shows the upper part of the street Munkegaten with the Cathedral, the Archbishop's palace and the Cathedral school. It illustrates the close connection between the church and the school. The school is the brick work building from 1786. It was here the Society had its location until a new building was erected by the Society in 1866. (Photo by Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum).

tær, borgermesteren og flere andre dignitærer nærværende. Snedorff ble opptatt som medlem under besøket. Han forteller at det i forsamlingssalen på skolen var portretter av Kronprinsen, Arveprinsen, Suhm, Tycho Brahe m.fl. Inntil forsamlingssalen var biblioteket som for en stor del besto av boksamlingen, gitt av Schøning til Selskabet. Snedorff opplyser at man fra biblioteket gikk inn i et museum der det var atskillige «Naturalier og Kunstsager». Bøkene og de øvrige samlingene var altså i to ulike rom.

Ni år senere, dvs i 1799, reiste fire engelskmenn i Skandinavia. Tre var medlemmer av Jesus College i Cambridge, mens en var elev. To av dem skrev om sine reiser, bl.a. om besøk i Trondheim. Den ene var den kjente presten og samfunnsforskeren Thomas Robert Malthus (1766-1834), mens den andre var vitenskapsmannen Edward Daniel Clarke (1769-1822). Han ble senere utnevnt som den første professoren i mineralogi i England. I Sør-Sverige tok Malthus og Clarke forskjellige veier og de var derfor ikke samtidig i Trondheim (Johnsen 1977, 7 f.). Begge har imidlertid fortalt om besøk i Selskabets samlinger på Latinskolen, dvs Katedralskolen.

Malthus som var i Trondheim i juli, forteller i sin dagbok (1968 [1966], 102 f.) at det var en herre han glemte navnet på, som viste ham «Videnskabsselskabets sal med naturhistoriske samlinger». Samlingen oppgis å være liten og dårlig, og så ikke ut til å være viet synderlig oppmerksomhet. Når et medlem ble innvalgt skulle han forære Selskabet noen bøker. Årsavgift betaltes ikke. Selskabet hadde ca 40 medlemmer, og det var biskopen, J.C. Schønheyder, som var formann. Han var bortreist ved besøket til Malthus, og herren som viste fram samlingen kjente ikke til noe om samlingens rariteter eller om runeinnskrifter. Salen var et stort, vakkert rom i en offentlig skole. Han forteller videre at det i salen hengt portretter av biskopen, herr Suhm og Tycho Brahe. Selskabet ble finansiert av fonds. En herre hadde testamentert 20.000 daler til Selskabet.

Den herren som hadde skjenket penger til Selskabet må være generalkonduktør (dvs sjef for

landmålingsvesenet) Christopher Hammer (1720-1804). Han testamenterte 20.000 daler, 2000 bøker, manuskripter og artefakter til Selskabet. Hammer ble innvalgt som medlem i Selskabet i 1772. Pengene gjorde Selskabet i stand til å drive som forskningsråd gjennom hele 1800-tallet (Nissen 2009). Artefaktene var viktige i Selskabets samlingsoppbygging (fig. 7).

Clarke var i Trondheim om høsten det samme året som Malthus. Han skriver (Clarke 1977 [1819], 50 ff.) at Latinskolen, dvs Katedralskolen, inneholder et museum og en sal der Videnskabsselskabet holdt sine møter. Møtesalen til Selskabet lå over skolesalene i første etasje. Også Clarke forteller om portretter på veggene i salen, og nevner spesielt det av Tycho Brahe. Selskabet sies å ha utgitt mange bøker, og flere av dem finnes i biblioteker i Europa. Han nevner spesielt Gunnerus' *Flora Norvegica*. Byens offentlige bibliotek ligger rett overfor salen. Det var ordnet etter samme system som bibliotekene i Cambridge. I biblioteket fantes en rekke sjeldne og verdifulle bøker. Mange handlet om Danmarks og Norges historie, naturhistorie og oldsaker. Det fantes et eksemplar av *Flora Danica*.

Ved enden av biblioteket var et museum. Det var et kvadratisk rom fylt med oldsaker, mineraler, planter, dyr osv. Rett overfor inngangen lå et menneskelegeme i et glasskap. Det var spesielt godt bevart. Huden var fjernet slik at musklene lett kunne sees. Under skapet lå knokler og våpen sagt å være funnet av general von Krogh 26. juni 1780 i en gravhaug på Leka i Namdalen. Det ser ut til at generalen selv fortalte Clarke om utgravingen av denne haugen, kalt Herlaugshaugen, og som er en av Norges største gravhauger. Årsaken til at haugen ble åpnet er åpenbart Snorre Sturlusons fortelling i *Heimskringla* om to konger i Namdalen, brødrene Herlaug og Rollaug, som i tre somrer bygde en stor gravhaug av stein, kalk og tømmer. Da kong Harald Hårfagre truet med en stor hær, lot Herlaug kjøre inn en mengde mat og drikke i haugen. Deretter gikk Herlaug selv inn i haugen sammen med 11 personer og lot kaste igjen den.

Fig. 7. Modeller av eskimoer fra samlingen til C. Hammer som ble testamentert til Selskabet i Trondheim (foto Per E. Fredriksen, NTNU, Vitenskapsmuseet).

Models of Eskimos from the Hammer collection, given to the Society in Trondheim as a legacy (photo by Per E. Fredriksen, NTNU, Vitenskapsmuseet).

Clarke har nok misforstått von Krogh noe. Det ble gravet i Herlaugshaugen flere ganger på 1700-tallet (Petersen 1917, 3 ff). Den første gangen var i 1755, mens den andre var i 1775 på initiativ av Schøning. General von Krogh ga da sin tillatelse til å bruke ekserserende soldater til gravingen og han mottok også en rapport om utgravingen av lederen løytnant M. Lehne. I 1780 fant den tredje utgravingen rom under ledelse av løytnant P.H. Sommerschild. Det var da man fant velbevarte skjelettrestre av mennesker. Det ene skjelettet var meget velbevart og liket hadde vært begravd i sittende stilling. Ved skjelettet lå et sverd som skal ha vært en del av Selskabets samlinger. Th. Petersen (1917, 6) tolker graven som en skipsgrav fra vikingtiden. Det er typisk at det var Schøning som tok initiativ til en av utgravingene i haugen, ettersom sagn på Leka knyttet haugen sammen med Snorres fortelling om kong Herlaug. Tidens historieskriving ville gjerne med empiriske iakttagelser bekrefte det som sto i skriftlige kilder, enten det nå var Snorres kongesagaer eller Bibelen som var utgangspunktet.

En franskmann, Jacques-Louis de la Tocnaye, var i Trondheim det samme året som Clarke og Malthus. Av hans reiseberetning (1980 [1801], 25)

framgår at han så Selskabets samlinger, men det eneste han kommenterer er nettopp de løse skjelett-delene fra gravingen i Herlaugshaugen. Han sier at de minner ham om den italienske mureren som fant en kopperinnskrift på en ruinvegg i Herculaneum, pirket løs bokstavene en for en, og sendte dem i en pose til akademiet i Napoli. Med lignelsen forteller han at knoklene lå løst og uten orden.

Clarke (1977 [1819], 53) nevner at blant andre interessante saker fantes en runeemme i samlingen. Han sier at trommene ble mer og mer sjeldne pga misjonærenes utrettelighet når det gjelder å ødelegge alle instrumenter, som kan minne om hedenskap og overtro. Det fantes også andre saker som forteller om samenes historie og skikker. Fra taket hengte grønlandske kajaker, våpen og redskaper. Knivene, øksene og pilesissene var laget av en kiselholdig substans og lignet oldsaker som fantes i Skottland.

Clarke (ibid.) mente at den naturhistoriske samlingen ikke var særlig interessant. To tigere var plassert på en forhøyning midt i rommet. Stammen av en bjørk var også utstilt. Da stammen ble kløvet med øks, fant man en hesteko i den. Praktfulle koralter fra norske farvann fantes liksom et fjell-lemen oppbevart i sprit. Blant mineralene merket han seg

sjeldne prøver på sølv og gull fra norske gruver. En underlig og høyt verdsatt fossil ble vist fram. Den mente man viste overgangen fra kalkstein til kisel.

Den svenske vitenskapsmannen Sven Nilsson (1787-1883) i Lund, besøkte Trondheim i 1816, noe han forteller om ca 60 år senere. Ved Munkegaten sier han at det var en stor, vakker bygning der Selskabet holdt til med sin samlingssal, sitt bibliotek og sine naturaliesamlinger (Nilsson 1879, 129). Han synes at biblioteket er nok så betydelig med sine rundt 12.000 bind. I samlingsrommet fantes malerier på veggene av bl.a. Peder Wessel Tordenskjold, Tycho Brahe, kongelige personer og biskop Gunnerus. To år før Sven Nilsson besøkte Trondheim hadde Norge, som en del av oppgjøret etter Napoleonskrigene, kommet i personalunion med Sverige. Nå ble det kongehuset i Stockholm som ble beskyttet av Selskabet inntil unionsoppløsningen i 1905.

Ivar Aasen (1813-1896) var i Trondheim i 1842 for å diskutere utgivelse av et av sine verk. I sin dagbok (Aasen 1960, 64) forteller han at han samtidig besøkte Selskabets samlinger. Selskabets sekretær C.N. Schwach viste der fram den store myntsamlingen, men Aasen interesserte seg ikke så mye for den. Han så i stedet de øvrige avdelinger. Først var det en stor boksamling der det også var manuskripter, tegninger og kart. I «Naturaliesamlingen» var det forbausende mange konkylier. Der fantes en insektsamling ordnet systematisk på den måten at han og hunn av hver art var oppstilt jevnstids. Han nevner også fugler og et menneskeskjelett. Dernest var en samling oldsaker, bl.a. noen store drikkeskåler. Dessuten fantes modeller av «vilde Nationers Baade, Kjøretøier, Vaapen o.s.v.» Der fantes også mekaniske oppfinnelser og en stor «Elektriseer-Maskine».

Vi får også en kort omtale av Selskabets samlinger i 1855 gjennom engelskmannen Frederic Metcalfes reiseberetning (2005 [1854-55], 71). Han omtaler samlingene som et naturhistorisk museum og sier det er usselt. Han forteller at det var svært få fugler der, og at de var dårlig oppstoppet. Hans omvisere mente at det største klenodiet i samlingen

var skjelettet av en ørliten finne som skal ha myrdet seks personer, og som tok livet av seg i fengslet.

Katalogen fra 1779 over samlingene og de ulike reiseberetningene har gitt oss en anelse om hvordan samlingene var organisert og utstilt, mens de var plassert på Katedralskolen. Bøkene var i et rom for seg. Fra biblioteket kom man til det kvadratiske rommet med naturalier og artefakter i skap og på hyller. Større gjenstander (bjørkstammen) og dyr (to tigere) var imidlertid plassert midt på gulvet, og en del gjenstander, særlig grønlandske kajaker, våpen og redskaper hang ned fra taket.

Forbilder til kabinettet

Sammenligner vi kabinettet i Trondheim med et kjent bilde av Ole Worms (1588-1654) Museum Wormianum i København (fig. 8), ser vi likhetene. Også der er naturalier og artefakter plassert i hyller og skap, de henger ned fra taket og større gjenstander er plassert midt på gulvet. I begge finnes oppstoppede dyr, hvorav mange eksotiske. Konkylier, dyreskjeletter, kajaker, ulike slag av rariteter, våpen og grønlandske artefakter finnes i begge. Katalog over *Musei Wormiani Historiæ Liber Quartus* er publisert av H.D. Schepelern i 1971. Der kan man få en mer detaljert oppfatning av hva samlingene til Ole Worm besto av. Der framgår det at også denne samlingen inneholdt en samisk runeemme med tilbehør (Schepelern 1971, 363 f.) og vitenskapelige instrumenter (ibid., 344 ff.).

Museum Wormianum kan ha vært forbilde for kabinettet i Trondheim, men et naturaliekabinett fantes også i Halle, der Gunnerus lenge virket. I dannede kretser i Europa hadde man nok den samme forestillingen om hvordan et slikt kabinett skulle se ut. Også Worm hadde sine internasjonale forbilder. Francesco Calceolaris' museum i Verona kan ha vært et slikt (ibid., 213) liksom Ferrante Imperatos Museum i Napoli (ibid., 227). Stein, mineraler, planter, dyr, menneskeskjelett, og artefakter

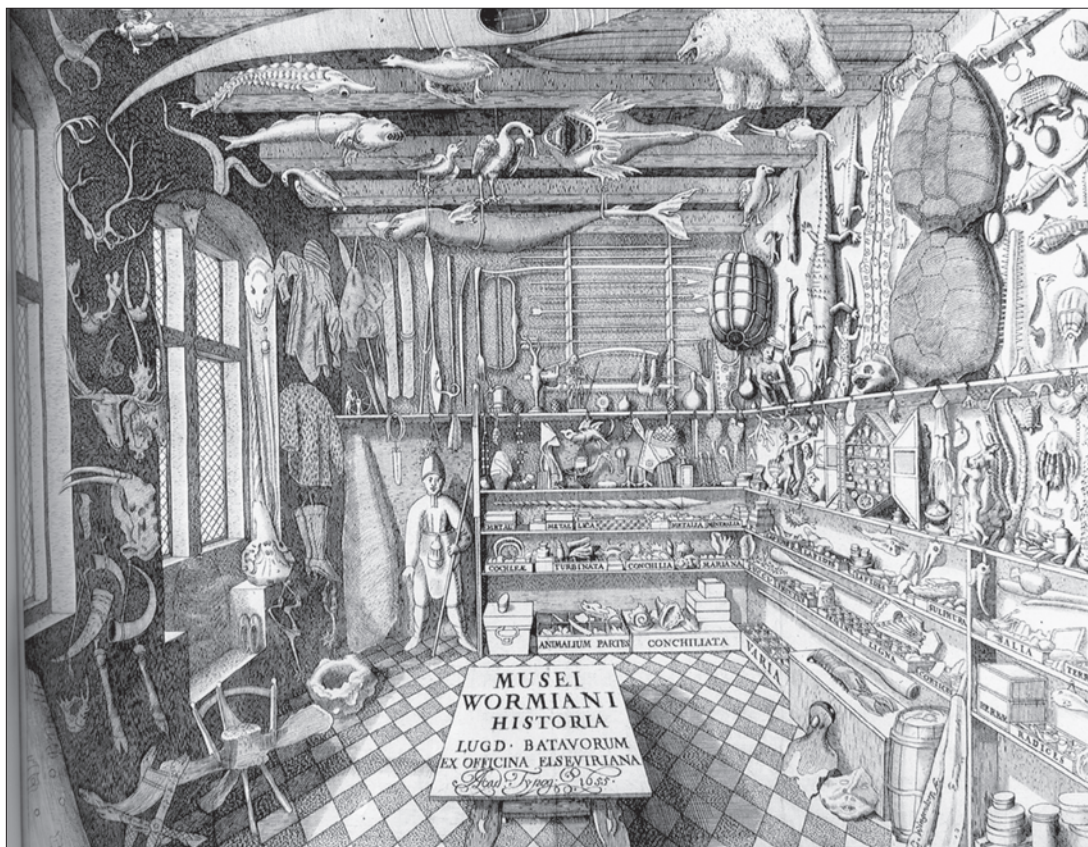

Fig. 8. Ole Worms kabinett med naturalier og artefakter slik det er gjengitt i *Museum Wormianum*, utgitt i 1655.

The frontispiece from the book 'Museum Wormianum', 1655, depicting Ole Worm's cabinet of natural species and artefacts.

skulle være representert, og det eksotiske og merkverdige var gjerne vektlagt. Kunstkabinettene oppsto under renessansen, og det var oftest eneveldige konger som skaffet seg slike for å forherlige seg selv. Museum Wormianum ble typisk nok en del av Det Kongelige Kunstkammer etter at Ole Worm døde. En del av Kunstkammeret utgjorde sammen med samlingen av oldsaker på loftet i Trinitatiskirken med Rundetårn, grunnstammen til Nationalmuseet i København. Det var Rasmus Nyerup (jfr. tidligere), som samlet oldsakene på loftet i kirken der

Universitetsbiblioteket holdt til (Jensen 1992, 19 ff.; T.B. Jakobsen i dette bind). Nyerup var også den som fikk oppdraget å katalogisere boksamlingen til Selskabet i Trondheim etter at den hadde vokst så sterkt pga donasjonene til Dass, Schøning og Hammer (Nyerup 1808).

Ikke bare Museum Wormianum og andre kabinetter, men også den tyske filosofen og matematikeren Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) kan ha inspirert Selskabet i Trondheim til å samle naturalier og artefakter og stille dem ut. Gunnerus utga flere filosofiske skrifter påvirket av Leibniz' og hans elev Christian Wolffs (1679-1754) skrifter (Nissen & Berglund 2000, 293). I år 1700 laget Leibniz en generalinstruks for det kurfyrstelige Brandenburgske vitenskapsselskapet i Berlin. Der gjorde han det tydelig at et akademi skulle ha observatorium,

laboratorium, bibliotek, museum og raritetskammer (Harnack II 1970, 72 f.; Finster & Heuvel 2005, 121). Det er tenkelig at Leibniz kan ha hatt en viss betydning for ideen til Gunnerus med å stifte et vitenskapelig selskap i Trondheim. I opplysnings-tidens ånd var Leibniz ikke bare opptatt av teori, men også av praksis. *Theoria cum praxi* var hans motto (Finster & Heuvel 2005, 117). Det kan være noe av bakgrunnen for at Selskabet allerede i Gunnerus' tid interesserte seg for å gi premieoppgaver for forskjellige praktiske tiltak.

Flytt til nybygg på Kalvskinnet

I 1866 flyttet Selskabet i Trondheim fra de gamle lokalene på Katedralskolen til et nybygg på Kalvskinnet. Flyttingen måtte skje hastig, noe som var til skade for samlingene som var i dårlig stand. I 1874 skjer det noe avgjørende for samlingene. Da besluttet Karl Rygh (1839-1915) (fig. 9), bestyrer av oldsakssamlingen, og Vilhelm Storm (1835-1913), bestyrer av den zoologiske samlingen, at de skulle drive igjennom en reform av Selskabet og at et museum skulle skapes. Karl Rygh ga i 1874 ut en stridsskrift som viser hvor elendig det stod til med Selskabet. Rygh og Storm lyktes i å gjennomdrive endringene.

Karl Rygh som også var lærer på Katedralskolen, ordnet oldsakssamlingen etter moderne prinsipper, dvs i typologiske rekker og en ny undersøkelses- og innsamlingsperiode startet for Selskabet. Man kan si at det var da både C.J. Thomsens treperiodesystem og Oscar Montelius' og Hans Hildebrands typologiske metode ble innført i Trondheim. Etter de nye statuttene (Rygh 1874, 3) skulle Selskabets midler *fortrinnsvis anvendes til Fremme af de naturhistoriske, archaeologiske og historiske Videnskaber*. Dermed ble et for sin tid moderne museum skapt i Trondheim (jfr. Berglund 1998, 24).

En danske, Viktor Ronander (1847-1929), assisterte Karl Rygh ved å samle inn gjenstander fra den

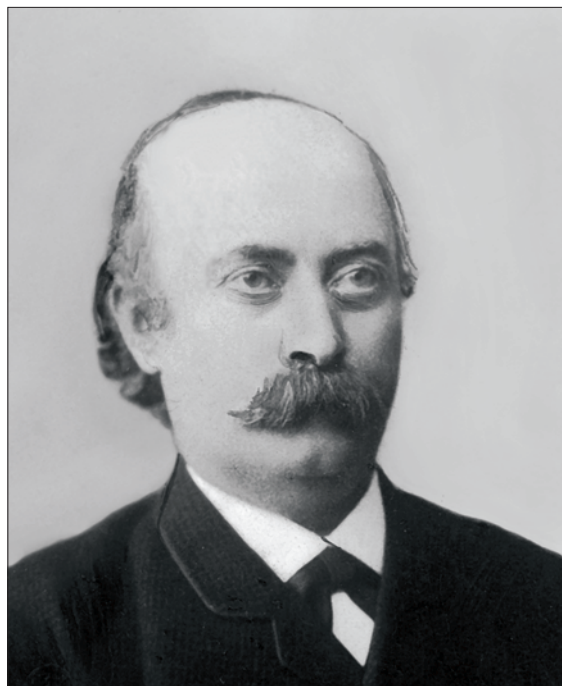

Fig. 9. Karl Rygh var en viktig drivkraft i at Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skapte et museum i Trondheim (foto NTNU, Vitenskapsmuseet).

Karl Rygh was an important motivational force in the establishment of the museum of The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters in Trondheim (photo by NTNU, Vitenskapsmuseet).

middelalderske bygrunnen i Trondheim. Ronander arbeidet også i Biblioteket og bestyrte Mynt- og Medaljesamlingen. Han hadde havnet i Trondheim som omreisende musiker. Ronander vokste opp i København, og som gutt skal han ha vært en flittig besøk på Christian Jürgensen Thomsens visninger av oldsakssamlingen i København (Landmark 1930; Lunde 1977; Berglund 1998).

De gamle bygningene på Katedralskolen er fortsatt i bruk av Selskabet til foredrag og høytideligheter. I dag er Vitenskapsmuseet og Biblioteket en del av NTNU, universitetet i Trondheim. NTNU Vitenskapsmuseet har fortsatt både kulturhistoriske

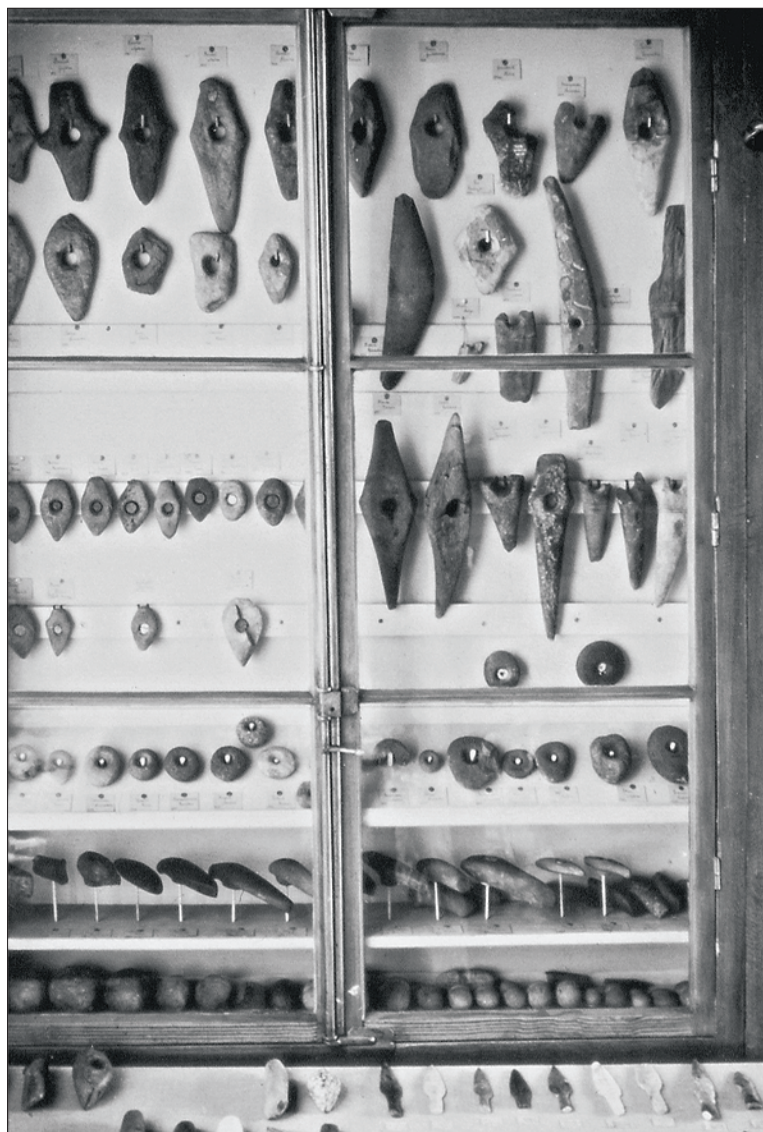

Fig. 10. Et av de eldste fotoene fra Oldsakssamlingen ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Museet i Trondheim. Oldsakene er ordnet etter treperiodesystemet og den typologiske metode. (Foto NTNU, Vitenskapsmuseet).

One of the oldest photos from the collections of stone artefacts in the museum of The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters in Trondheim. The artefacts are arranged in pact with the Three Age System and the typological method. (Photo by NTNU, Vitenskapsmuseet).

og naturhistoriske samlinger og driver med både forskning og undervisning. Selskabet drives som et frittstående akademi og feirer i 2010 sitt 250-årsjubileum.

Det Kongelige Danske Videnselskabernes Selskab og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab hadde i mangt en parallell utvikling. Mens det var Museum Wormianum, senere en del av kongens kunstkabinett, og Oldsagskommissionens arbeid

som la grunnlaget for Nationalmuseet i København, var det Selskabet i Trondheim som skapte sitt eget museum der. På samme måte som Ole Worms samlinger kan regnes som kimen til Nationalmuseet i København, er Naturalie- og Raritetskabinettet kimen til NTNU Vitenskapsmuseet. Vitenskapeliggjøringen av samlingen i Trondheim skjedde imidlertid først med Karl Rygh, nesten 40 år etter at Thomsen (1836) presenterte treperiodesystemet i *Ledetraad til*

nordisk Oldkyndighed. Samlingen var da på høyde med sin tid, noe den ikke hadde vært siden Gunnerus', Schønings og Suhms dager (fig. 10).

Takk til Jarl Nordbladh for inspirerende kommentarer.

Noter

1. Norske biskopers visitasinnberetninger i perioden 1737-1775 finnes på Riksarkivet i Oslo under Generalkirkeinspeksjonskollegiet.
2. Generalforsamlingsprotokollene til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab oppbevares på NTNU, Universitetsbiblioteket, Gunnerusbiblioteket i Trondheim.
3. *Catalogus Librorum atque Rerum naturalium & artificialium sub auspiciis Serenissimi Principis Regii Fratris Friderici curâ et operâ Societatis Reg. Scientiar. Norvegicae collectorum in publicum Patriae usum*. Niderosiae 1779.
4. Hilja Pedersen har oversatt den latinske teksten vedrørende *Artefacta*.
5. Teknisk konservator Leena Airola har identifisert gjenstander nevnt i katalogen under 'Instrumenter og artefakter' i NTNU Vitenskapsmuseets samlinger.
6. Teknisk konservator Leena Airola har identifisert gjenstander nevnt i katalogen under 'Våpen, antikviteter, eksotiske gjenstander osv' i NTNU Vitenskapsmuseets samlinger.
7. Teknisk konservator Britt Eli Thingstad har identifisert gjenstander nevnt i katalogen under 'Grønlandske bruks-gjenstander' i NTNU Vitenskapsmuseets samlinger.
8. *Fortegnelse over forhen Højedle og Højærværdige nussalige Biskops Hr. Doct. Johan Ernst Gunneri Natural-Samling. Som ved offentlig Auction bliver bortsolgt i Septembri 1774, udi Hans Gaard i Tronhiem. Tronhiem, trykt Aar 1774.*
9. *Fortegnelse over adskillige Mathematiske og Musicalske Instrumenter, samt Bøger i adskillige Videnskaber, som først i tilkommende Aar 1788 blive ved Auction bortsolgte i afg. Overbrandmester Berlins Huus her i Byen. Trondheim 1787.*

Forkortelser

DKNVS – Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.
NTNU – Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Litteratur

- Amundsen, L. 1976. *Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné. Brevveksling 1761-172*. Universitetsforlaget.
- Berglund, B. 1998. Hvordan arkeologien kom til Trondheim. *DKNVS Skrifter* 1998:2, s. 1-34. Trondheim.
- 2005a. Recently Discovered Gievrie (South-Saami Shaman Drums) – Contexts, Meanings and Narratives. *Acta Borealia*, Vol. 22, No. 2, s. 128-152.
- 2005b. Nyfunne rune bommer, Finnemisjonen og oppfatninger av rune bommer. *Årbok for Helgeland* 2005, s. 31-59. Mosjøen.
- 2007. Alstahaug på Helgeland 1000 – 1750. Dass-dynastiet og presteskaptet iscenesetter seg selv. *DKNVS Skrifter* 2007:1. Trondheim.
- Bull, Ida 1992. *Thomas Angel; kapitalisten som ble hjembyens velgjører*. Trondheim, Utgitt av Thomas Angells Stiftelser.
- Christophersen, A. 2003. Selskabets Cabinet. *Spor – nytt fra fortiden* 2003:2, 18. Årgang, 35. Hefte s.4-10. Trondheim, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU.
- Christophersen, A. & S.W. Nordeide 1994. *Kaupangen ved Nidelva*. Riksantikvarens skrifter nr. 7. Trondheim.
- Clarke, E.D. 1977 [1819]. *Reise i Norge 1799*. Overs. og innl. av J. Johnsen. Oslo-Bergen-Tromsø, Universitetsforlaget.
- Dahl, O. 1896. Biskop Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker. Tillæg II. *DKNVS Skrifter* 1895:3, s. 11-224. Trondhjem.
- 1897. Biskop Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker. III. Tillæg II. *DKNVS Skrifter* 1896:4, hefte 2, s. 1-91. Trondhjem.
- Daae, L. 1871. Gerhard Schønings Ungdomshistorie. *Historisk Tidsskrift*, første bind, s. 511-513. Kristiania.
- 1880. *Gerhard Schønning. En Biographi*. Christiania.
- 1894. Peter Frederik Suhm og den Angellske Familie. *Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi*. Andet Halvbind, s. 1-22. Kjøbenhavn, Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Erichsen, A. E. 1911. *Trondhjems katedralskoles historie*. Trondhjem.
- Eriksen, A. 2007. *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo, Pax forlag A/S.
- Finsten, R. & van den Hauvel, G. 2005. *Gottfried Wilhelm Leibniz*. Rowohlts monographien. 5. Auflage Januar 2005 [1990], Hamburg.
- Gilje, N. & Rasmussen, T. 2002. Tankeliv i den lutherske stat. *Norsk idéhistorie*. Bind II. Oslo, Aschehoug.
- Gunnerus, J.E. 1997 [1758]. *Hans Opvækkelige Hyrde – brev. Facsimilia Bibliothecae Universitatis Nidrosiensis* 1. Trondheim.

- Guttormsen, S. 1987. Seks Tegninger bestemte til den Latinske Skoles Bygning. I: *Johan Daniel Berlin 1714-1787 Universalgeniet i Trondheim*, s. 59-66. Ringve Museums Skrifter IV. Trondheim.
- Hagland, J.R. 2002. Biskop Gunnerus vitskaplege visitasreiser i Nord-Norge. *Nordlit* nr.11. Universitetet i Tromsø.
- 2003. Knud Leem – ei kort biografisk skisse. I: Hagland & Supphellen (red.). *Knud Leem og det samiske*, s. 11-15. DKNVS Skrifter 2003:2.
- Hammond, H. 1787. *Den nordiske Misjons-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727*. København, Gyldendal.
- Hansen, P. 1902. *Illustreret Dansk Litteraturhistorie. Anden meget forøgede udgave*. Første bind. København, Det Nordiske Forlag.
- Harnack, A. von 1970 [1900]: Leibniz an Jablonski am 26. März 1700. *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Bd. II. Berlin. Opptrykk Hildesheim 1970.
- Hasselberg, K. 2005. En gren av slekten Dass/Dundas i Norge – og spørsmålet om slektens herkomst. *Norsk Slekthistorisk tidsskrift*, bind XL, hefte 2, s. 146-172. Oslo.
- Hildebrand, B. 1937. *C.J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816-1837*. Bd. I. *Tiden till 1826*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademiens handlingar. Del 44:1. Stockholm.
- Jensen, J. 1992. *Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet*. København, Gyldendal.
- Johansen, A. 1991. Eli Pedersdatter Bærg. *Hemgrenda* 1991, 15. årgang, s. 43-56. Ringeby Historielag.
- 2002. «... en Plads kaldet Mitrøen». Noen premiesøkner fra Ringeby til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem. *Heimgrenda* 2002, 26. årgang, s. 64-70, Ringeby Historielag.
- Johnsen, J. 1977. Innledning. *E.D. Clarke: Reise i Norge 1799*, s. 7-10. Oslo-Bergen-Tromsø, Universitetsforlaget.
- Landmark, Joh. D. 1930. Victor Ronander 1847-1929. Særtrykk af *Personalhistorisk Tidsskrift* IX. Række 3., Bind 2, 3. Hæfte. København.
- Lomholt, A. 1981. Outline of the History of the Academy. *The Royal Danish Academy of Sciences and Letters*, s. 9-27. Copenhagen.
- Lunde, Ø. 1977. *Trondheims fortid i bygrunnen*. Riksantikvarens Skrifter Nr. 2. Trondheim.
- Lysaker, T. 1988. Snedorffs reise i Trøndelag 1790. *Trondhjemske samlinger* 1988, s. 123-156. Trondheim.
- Malthus, R.M. 1968 [1966]. *Reisedagbok fra Norge 1799*. Red. P. James. Oversatt av T. Bryn. Oslo, J.W. Cappelens forlag AS.
- Medlemsmatrikkel til og med november 1766. *DKNVS Skrifter, Fjerde Deel*, 1768. København.
- Metcalf, F. 2005 [1854-55]. *På reise i Norge. Fra Christiania til Vadso i 1854-55*. Oslo, Cappelen.
- Michelsen, K. 1987. Dend kunst erfarne Johan Daniel Berlin. I: *Johan Daniel Berlin 1714-1787 Universalgeniet i Trondheim*, s. 9-36. Ringve Museums Skrifter IV. Trondheim.
- Midbøe, H. 1960. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Historie*. Bind I og II. Trondheim.
- Nilsson, S. 1879. *Dagboksanteckningar under en resa från södra Sverige till Nordlanden i Norge*. Lund.
- Nissen, H. (d.e.) 2009. *Christopher Hammer – utdypning. Store norske leksikon*, snl.no, 25.06.2009, http://snl.no/Christopher_Hammer.
- Nissen, H. & Berglund, B. 2000. Pionerene som lærte oss Trondheimsfjorden. I: Sakshaug, E. & Sneli, J.-A. (red.). *Trondheimsfjorden*, s. 293-310. Trondheim, NTNU Vitenskapsmuseet/Tapir forlag.
- Nyerup, R. 1808. *Catalog over Det Norske Videnskabers-selskabs samlinger. Første del. Böger og haandskrifter*. København.
- Petersen, Th. 1917. En kongegrav fra hedendommen i det nordenfjeldske Norge. Særtrykk fra *Trondhjems Adresseavis* 3. juli 1917.
- 1918. Utsigt over biskop J. E. Gunnerus' liv og virksomhet med særlig henblik paa det Trondhjemske Videnskaps-selskaps stiftelse. *Johan Ernst Gunnerus. Mindeblade ugit av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Trondhjem*, s. 7-61.
- Rygh, K. 1874. *Bidrag til det throndhjemske videnskabs-selskabs historie i ældre tid*. Throndhjem.
- Schepelern, H.D. 1971. *Museum Wormianum: Dets Forudsætninger og Tilblivelse*. Højbjerg, Wormianum.
- Schmidt, O. 1960. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Matrikkel 1760 – 1960*. Trondheim.
- Schwach, C.N. 1846. Kort Udsigt over det kongelige norske Videnskabs-Selskabs Historie fra dets Oprindelse til Udgangen af 1844. *DKNVS Skrifter i det 19de Aarh.* 4de B., iste H. Trondhjem.
- Schøning, G. 1769. *Afhandling om de Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse. Sorøe som Indledning til den Norske Historie*. Sorøe.
- 1771. *Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagers Tiider*. Norges Riiges Historie, første delen. Sorøe, Mumme og Faber.

- 1910. *Reise giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774 og 1775*. I og II. Trondhjem.
- Snorres Kongesagaer*. Utg. 1942. Oversatt av A. Holtsmark og D.A. Seip. Oslo, Gyldendal norsk forlag.
- Steen, A. 1954. *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888*. Oslo, Egede instituttet.
- Suhm, P.F. 1781. Fortale. *Gerhard Schønings Norges Riges Historie Tredie Deel*, 20s. Kiøbenhavn.
- 1789. Character af Frue Karen Suhm, fød Angell. I: *Kammerherre og Kongelig Historiographus Peter Friderich Suhms samlede Skrifter, Fierde Deel*, s. 361-368. København.
- Supphellen, S. 1987. Autodidakten og det lærde selskap. I: *Johan Daniel Berlin 1714 – 1787 Universalgeniet i Trondheim*, s. 37-42. Ringve Museums Skrifter IV. Trondheim.
- 2003. Knud Leem og hans språkprofessorat i lærdomshistorisk perspektiv. I: Hagland & Supphellen (red.). *Knud Leem og det samiske*, s. 17-27. DKNVS Skrifter 2003:2.
- Thomsen, C.J. 1836. Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager til Nordens Fortid. I: *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*, s. 27-90. København, Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab.
- Tocnaye, J.-L. de la 1980 [1801]. *En franskmann i Norge i 1799*. Cappelen's klassiske reiseskildringer. Oslo.
- Aase, M. 1987. *Patrioter og bønder: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs arbeid med landbrukspremier 1772-1806*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Trondheim.
- 2003. Vitenskap og nasjonsbygging: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim på 1700-tallet. *Til opplysning*, nr. 13.
- Aase, M. & Hård, M. 1998. «Det norska Aten». Trondheim som lærdomsstad under 1700-talets andra hälft. *Lychnos. Årsbok för lärdoms historia* 1998, s. 37-74. Uppsala.
- Aasen, I. 1960. *Dagbøker 1830 – 1896. Band 3*. Ivar Aasen. Brev og dagbøker, band 1-3. Utgitt av R. Djupedal. Oslo.

The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters

– a history from 18th century Trondheim

In Trondheim, Norway, a Society of Sciences and Letters was founded in 1760. The three founders were Johan Ernst Gunnerus (1718-1773), Gerhard Schønning (1722-1780) and Peter Friderich Suhm (1728-1798). The Society was founded in the spirit of the Enlightenment and with inspiration from The Society of Sciences and Letters in Denmark. Both in Copenhagen and Trondheim there were established museums with background in the curiosa cabinets of the Renaissance, but the two Societies did not play the same role. An important aim of the Trondheim Society was to explore Norway.

Trondheim was founded in the 10th century according to the excavations of the town and the Sagas of Snorri Sturluson. In the Middle Ages people went on pilgrimages to the grave of the holy king, St. Olav, in the Cathedral of Nidaros. In the 18th century Trondheim was a town with around 7,000 inhabitants. It had a bishop, a cathedral school, Seminarium Lapponicum and a large number of tradesmen. In the 17th and 18th centuries many tradesmen had moved to Trondheim

from Schleswig-Holstein, among them the wealthy Angell family. There were many people with intellectual interests in the town. The bishopric encompassed an immense area from Dovre in the south and up to and including Finnmark in the north.

The historian Gerhard Schønning from Lofoten in northern Norway had studied in Copenhagen and in 1751 was asked to be the headmaster of the Cathedral School by the former headmaster of the school, Benjamin Dass. P.F. Suhm was a nobleman without money, but with an intense desire for study; he therefore sought to marry a rich woman. Schønning and Suhm were good friends and they left Copenhagen together for Trondheim. Suhm succeeded in marrying Karen Angell, a daughter of a wealthy tradesman, Lorentz Angell, who had a wealthy brother, Thomas, with no children. In Trondheim Schønning and Suhm met each other for study twice a week, and they decided that Schønning should write the history of Norway and Suhm that of Denmark.

In 1758 J.E. Gunnerus from Kristiania was appointed bishop in Trondheim. He had an academic career behind him in Jena, Halle and Copenhagen. Now all three founders of the Society were together in Trondheim. Probably it was Gunnerus, the great organizer, who came upon the idea to found the Society in 1760, and already in 1761 the first volume of their "Transactions" appeared. The "Transactions" series is still ongoing. In 1768 Gunnerus sent a letter to all clergy in his bishopric asking them to practise science. Gunnerus himself was the person who started the practise of natural science in Norway. He collected plants and he undertook many marine-biology studies, and he corresponded with Carl von Linné in Sweden. The three founders and other early members of the Society collected both artefacts and natural specimens. Gunnerus used his visitations as bishop as an opportunity for studies and collections.

In 1768 the Society came under the patronage of the king and the name was changed to The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters. From this time on the minutes of the meetings were recorded. The Society now had the right to reward theses and useful practical enterprises that were to the best for the country. Schøning and Suhm left Trondheim in 1765, while Schøning was asked to be professor at the Academy of Sorø. Suhm had inherited from Lorentz Angell but not from Angell's brother, probably because he disagreed in the dissolute lifestyle of Suhm. Instead Thomas Angell gave his great fortune to the poor in Trondheim. Gunnerus was now the only one of the three founders left in Trondheim. He had plans to found a university in Kristiansand in southern Norway, but his plans were not accepted in Copenhagen. He was asked by Struensee to reform the University of Copenhagen and he formulated a plan that is said to have been used, even though the fall of Struensee occurred at the same time.

Schøning returned to Trondheim in the early 1770's to explore Norway, and undertook considerable travels. Gun-

nerus and Schøning travelled together to Møre in 1773, and unfortunately Gunnerus died on that journey. After the death of Gunnerus, the Society had a period of decline in which it mostly handed out awards and supported scientific investigations rather than engaging in research.

A new cathedral school was built in Trondheim in 1786. From now on the natural specimens, artefacts and books of the Society were displayed in this building. The Society had its meetings there too. A catalogue from 1779 and books of travels reveal that curiosa cabinets of the Renaissance like Museum Wormianum were the ideal of the collections and a model for how they were displayed. Parts of the collections of Museum Wormianum were the embryo to the National Museum of Denmark in Copenhagen, while the cabinet in the cathedral school was the embryo to NTNU "Vitenskapsmuseet" in Trondheim.

The Society in Trondheim built a new building in 1866, but the collections were in a bad state. In 1874 there was a significant change when the Society decided to establish a museum. Its main task was to promote natural and cultural history, archaeology and history in general. A modern museum was established that was also a library. "Vitenskapsmuseet" is today a part of the university in Trondheim and still has both cultural and natural history collections. The library is also a part of the university. The Society is an independent academy, celebrating its 250th jubilee in 2010.

English text revised by Sally Skow

Birgitta Berglund
NTNU, Vitenskapsmuseet
Seksjon for arkeologi og kulturhistorie
N-7491 Trondheim

birgitta.berglund@vm.ntnu.no